

ДЕОНТИЧНА ЛОГІКА У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

МАРТИНИШИН Галина Йосипівна - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

УДК 340.12

Стаття посвячена поняттю деонтичної логіки, а також тому, каким образом ее средствами можно объяснить процесс применения правовых норм. Автор доказывает, что деонтическая логика является лучшим способом описания нормативных высказываний и выводов из них по сравнению с традиционной логикой. Приводятся парадоксы деонтичной логіки и обосновывается их положительный эвристический эффект для развития логики права.

Ключевые слова: деонтична логіка, правоприменения, парадокс.

Вступ

Юридична аргументація є одним із найбільш стрімких і динамічних напрямків наукових досліджень у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Цій проблематиці присвячені численні роботи українських, російських і зарубіжних науковців, зокрема О.П. Алексєєва [1], І.О. Герасімова [2], А.А. Івіна [3], О.Е. Конверського [4], В.І. Курбатова [5], О.М. Лисанюк [6], А.І. Мигунова [7], М.В. Михалкіна [8], В.Д. Титова [9, 10, 11], А.В. Тягла [12], І.В. Хоменко [13], О.Ю. Щербини [14] та ін. [15]. Однак при певному нарощуванні протягом останніх років уваги до проблем юридичної аргументації було б навряд чи справедливо говорити, що ця увага з боку вітчизняної наукової юридичної спільноти є достатньою.

Мета статті

Пропонована стаття присвячена досі мало відомій вітчизняному читачу рубриці теорії юридичної аргументації – деонтичній логіці. При цьому ми схарактеризуємо одну з найбільш відомих тут проблем – парадокси деонтологічної логіки. У першій частині статті ми схарактеризуємо поняття деонтологічної логіки, у другій – розкриємо її парадокси та спробуємо продемонструвати їх практичні імплікації для вітчизняного правозастосування. Наприкінці статті ми наведемо деякі узагальнення щодо означених у статті проблем.

І. Поняття деонтологічної логіки. Деонтична логіка становить собою розділ логіки, присвячений структурі нормативних висловлювань. Деонтична логіка є водночас розділом модальної логіки, котра досліджує логічні зв'язки у висловлюваннях, що мають у своєму складі *модальний оператор*, як-от «завжди», «інколи», «треба» чи «заборонено». Як зазначає О.М. Лисанюк, історично деонтична логіка мала своїми витокami традицію логіки Лейбніца та Бенґама [16].

Лейбніц розглядав деонтичну логіку за аналогією з алетичною логікою (логікою істинних висловлювань). У висловлюваннях з алетичною модальністю використовується відповідно алетичний модальний оператор «необхідно» чи, наприклад, «випадково», «можливо», «неможливо». Скажімо, висловлювання «Сьогодні сонячно» є алетичним висловлюванням і може бути за певних умов оцінене як істинне або хибне. Модель Лейб-

ніца передбачає, що постулати, за посередництва яких ми можемо проводити алетичні висновки, можуть бути так само застосовані для виведення деонтичних.

«Якщо деякий стан справ необхідний. А, це слід розуміти в тому сенсі, що, поперше, вираз А істинний і стан справ А дійсно має місце, і, по-друге, є підстави вважати, що виникнення стану справ А є закономірним. Тим самим вираження А вказує на якийсь закономірний стійкий зв'язок, і тому якщо настання А необхідне, то неможливо, щоб відбулося зворотне йому – А. Таким чином, відношення між необхідним статусом деякого стану справ і фактом наявності такого положення характеризується формально-логічною властивістю рефлексивності, і якщо має місце А, то є також і А» [16]. Однак що робити, коли йдеться не про вираження стійкого зв'язку, а про дозвіл чи заборону дій суб'єктів? Тут за традицією Лейбніца можна стверджувати, що між алетичними та деонтичними судженнями існує аналогія через те, що відношення між дійсним станом справ, на яке проектується алетичне висловлювання, є таким самим, як відношення між вимогою та її виконанням. Однак проблематичним тут є те, що деонтичні семантики, котрі отримують по аналогії з алетичними, вміщують суперечності і парадокси. Адже оцінюючи істинність твердження, ми оцінюємо його на відповідність певному стану справ у світі: Твердження «Сьогодні сонячно» істинно тоді і лише тоді, якщо сьогодні сонячно. Однак при перевірці деонтичних тверджень не твердження порівнюється з фактом, а певний факт (подія) із нормативним твердженням.

У традиції ж Бенґама алетичні модальності не можуть бути просто механічно замінені деонтичними, а повинні розумітися без звернення до принаймні повної аналогії з алетичними модальностями.

Однак ці та інші системи, у яких пропонувалося описати деонтичні висловлювання, на думку Є. Стельмаха та Б. Брожек, можуть бути схарактеризовані лише як синтаксичні: «ситуація змінилася з появою семантики можливих світів» [17, 31]. Річ у тому, що саме таким чином стало можливо пояснити логічну природу обов'язку й

зобов'язання. Що ж таке семантика можливих світів? Є. Стельмах та Б. Брожек пояснюють це наступним чином.

Так, у 2002 році Бразилія виграла кубок світу з футболу. Але ж ми легко можемо уявити собі, що Бразилія програла у фіналі. Але оскільки Бразилія виграла, то світ, у якому вона програла, не може вважатися актуальним світом, втім, цей світ таки є можливим. Він є можливим у тому смислі, що можливий логічно, а за влучним висловлюванням Л. Вітгенштейна, що можливо у логіці, можливо у світі. Світи можуть бути, таким чином, можливими відносно і абсолютно: «Бразилія-переможець чемпіонату світу з футболу в 1998 році – це можливість в абсолютному смислі (логічна можливість). Однак на сьогодні це неможливо «відносно» (відносно нашого актуального світу – прим. моя, Г.М.), адже у 1998 році перемогу на чемпіонаті світу з футболу здобула інша команда. Однак до початку чемпіонату світу 1998 року, ця можливість перемоги збірної Бразилії з футболу була і абсолютною (логічною) і «відносною»» [17, 29]. Ці ідеї є основою стандартної деонтичної логіки.

II. Парадокси деонтологічної логіки.

Першим і одним з найбільш надокучливих для деонтичної логіки є парадокс суперечності обов'язку (contrary-to-duty). Цей парадокс має стосунок до тих випадків, коли виконання норми потребує порушення іншої. Одним з парадоксів такого гатунку є парадокс Чізхолма [18]:

- (1) певний чоловік зобов'язаний допомагати своїм сусідам;
- (2) якщо він їм допоможе, то повинен їм про це повідомити;
- (3) якщо він сусідам не допомагає, то не повинен казати, що допоміг їм;
- (4) чоловік не допомагає своїм сусідам.

І хоча положення 1 і 3 між собою несумісні, самі ці твердження виглядають досить звичайно, й інтуїтивно в них не вбачається суперечності, однак, коли ми це все формалізуємо, то неодмінно одержимо формулу:

- (1) $O p$;
- (2) $O(p \rightarrow q)$;
- (3) $\neg p \rightarrow O \neg q$;
- (4) $\neg p$.

Як бачимо, зазначена формалізація є суперечливою, бо якщо з речень 1 і 2 випливає

О_q, то з речень 3 і 4 випливає р. Це призводить, на думку Є. Стельмаха та Б. Брожека, до несумнісності інтуїтивного розуміння речень та їх формалізованого розуміння. Однак саме ці парадокси і становлять головний фактор розвитку для систем деонтичної логіки, адже річ завжди у тому, щоб у межах певної системи було можливим здійснити несуперечливу формалізацію виразів, з яких можна робити послідовні логічні висновки.

III. Засоби деонтичної логіки у правовому обґрунтуванні. Тепер звернімося до практичних імплікацій означених логічних формул. Так, згідно з частиною 1 статті 115 Кримінального Кодексу України (КК) «Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років» [19]. Хоч, здавалося б, тут не міститься жодної норми, ми можемо інтуїтивно переформулювати це положення наступним чином: «Необхідно, щоб кожен, хто умисно заподіє смерть іншій людині, був засуджений на строк від семи до п'ятнадцяти років»:

$$O(\forall x(\text{заподіє}(x) \rightarrow \text{засудити}(x)))$$

Однак з цього положення також випливає, що:

$$\forall x(\text{заподіє}(x) \rightarrow O(\text{засудити}(x)))$$

І хоч таке переформулювання є очевидним, зовсім неочевидним, але логічно необхідним є також наступне переформулювання:

$$O(\forall x(\neg \text{заподіяти}(x)))$$

Тобто хоча буквальный зміст норми можна виразити формулою $O(\forall x(\text{заподіє}(x) \rightarrow \text{засудити}(x)))$, з цього повинно випливати, що $O(\forall x(\neg \text{заподіяти}(x)))$, оскільки твердження $O(\forall x(\text{заподіяти}(x)))$ несумісне з твердженням $O(\forall x(\text{заподіє}(x) \rightarrow \text{засудити}(x)))$.

Деякі висновки

Як бачимо, деонтологічна логіка володіє набагато кращими інструментами для формалізації правил поведінки ніж класична логіка, адже саме через переформулювання деонтичних висловлювань вдається досягнути виведення норм із норм, що дуже важливо для правозастосування і становить один із провідних його інструментів.

Література

1. Алексеев А. П. Аргументация. Познание. Общение / А. П. Алексеев. — М. : изд-во МГУ, 1991. — 149 с. 2.
2. Герасимова И. А. Теория и практика аргументации / И. А. Герасимова. — М. : Логос, 2007. — 312 с.
3. Ивин А. А. Основы теории аргументации : учебник / А. А. Ивин. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — 352 с.
4. Конверский А. Е. Проблема обоснования в логике и методологии науки / А. Е. Конверский. — Киев : Вища шк., 1985. — 127 с.
5. Курбатов В. И. Социально-политическая аргументация / В. И. Курбатов. — Ростов н/Д : Рост. ун-т, 1991. — 142 с.
6. Лисанюк Е. Н. Правила и ошибки аргументации / Е. Н. Лисанюк // Логика : учебник / под ред. А. И. Мигунова, И. Б. Микир-тумова, Б. И. Федорова. — М. : Проспект, 2011. — с. 588–659.
7. Мигунов А. И. Аргумент как речевое действие / А. И. Мигунов // Логика : учебник / под ред. А. И. Мигунова, И. Б. Микир-тумова, Б. И. Федорова. — М. : Проспект, 2011. — с. 571–587.
8. Михалкин Н. В. Логика и аргументация в судебной практике : учеб. для вузов / Н. В. Михалкин. — СПб. : Питер, 2004. — 336 с.
9. Титов В. Д. Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Э. Зархина. — 2-е изд., доп. и перераб. — Харьков : ФИНН, 2011. — 560 с.
10. Титов В. Д. Логическое знание в его социально-исторической детерминации / В. Д. Титов. — Харьков : Регион-информ, 2004. — 240 с. 15.
11. Титов В. Д. Основні західні теорії юридичної аргументації / В. Д. Титов // Філософія права та загальна теорія права. — 2014. — №1-2. — С. 193-201.
12. Тягло А. В. Логика критического мышления (в концептивном изложении) / А. В. Тягло. — Харьков : Харьк. ин-т упр., 1996. — 72 с.
13. Хоменко І. В. Еристика : підручник / І. В. Хоменко. — К. : Центр учб. л-ри, 2008. — 280 с.
14. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація / О. Ю. Щербина. — К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2013. — 303 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена поняттю деонтичної логіки, а також тому, яким чином її засобами можна пояснити процес застосування правових норм. Автор доводить, що деонтична логіка є кращим способом описання нормативних висловлювань і висновків з них у порівнянні з традиційною логікою. Наводяться парадокси деонтичної логіки та обґрунтовується їх позитивний евристичний ефект для розвитку логіки права.

Ключові слова: деонтична логіка, правозастосування, парадокс.

SUMMARY

The article is devoted to the concept deontic logic, as well as to how it can be useful for explanation of the process of applying the law. The author argues that deontic logic is the best way to describe normative statements and conclusions compared with traditional logic. Author reveals paradoxes of deontic logic and justifies their positive effect on the development of the logic of law.

Keywords: deontic logic, enforcement of law, paradox.

15. Доказательство и понимание / отв. ред. М. В. Попович. — Киев : Наук. думка, 1986. — 312 с.

16. Лисанюк Е.Н. Развитие представлений о нормах в деонтической логике / Е.Н. Лисанюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.academia.edu/1903011/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D0%95.%D0%9D.%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BE_%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%85_%D0%B2

https://www.academia.edu/1903011/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D0%95.%D0%9D.%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BE_%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%85_%D0%B2

17. Stelmach J. Methods of Legal Reasoning / Jerzy Stelmach, Bartosz Brozek. — Springer Science & Business Media, 2006. — 233 p.

18. Saint Croix C. Chisholm's Paradox and Conditional Oughts / Catharine Saint Croix and Richmond H. Thomason : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://web.eecs.umich.edu/~rthomaso/documents/deontic-logic/ctd.pdf>

19. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 2001 р. // Офіційний вісник України. — 08.06.2001. — № 21. — Ст. 920.